

РОЗДІЛ 8

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.43

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/75>

ВИКОРИСТАННЯ МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ: КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЗАПОБІГАННЯ

USE OF YOUNG CHILD FOR BEGGING: CRIMINOLOGICAL PROFILE AND KEY DIRECTIONS OF PREVENTION

Андрешко А.В., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Ужгородський національний університет

У статті на підставі аналізу доступної емпіричної бази розроблено кримінологічну характеристику використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України) та запропоновано перспективні напрями запобігання таким посяганням.

З'ясовано, що серед злочинів проти волі, честі та гідності особи використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом за загальною чисельністю зареєстрованих випадків посідає третє місце (після незаконного позбавлення волі або викрадення людини та торгівлі людьми). Встановлено, що за період з 2013 по 2019 рік обліковано 139 випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. За 2013 рік органами прокуратури обліковано 41 випадок використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, у 2014 зареєстровано 53, у 2015 – 12, у 2016 – 14, у 2017 – 5, у 2018 – 7, у 2019 – 7 таких злочинів.

Встановлено, що лідерами за кількістю зареєстрованих випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом є м. Київ та Закарпатська область.

Проаналізовано соціально-демографічні, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки 100 осіб, засуджених за розглядуваний злочин. Розроблено кримінологічний портрет особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом: це раніше не судима (90%) жінка (93%), громадянка України (95%), ромської національності (50,7%), у віці 30–39 років (43,5%), без будь-якої освіти (43,1%), що ніде не працює (100%), не перебуває у шлюбі (79%), який притаманні такі негативні риси, як користолобство, егоїзм, небажання працювати, безвідповідальність, неадекватність, відсталість, вузькість та обмеженість поглядів і життєвих установок, а також підприємливість, вміння переконувати інших тощо.

Шляхом узагальнення даних про 120 малолітніх потерпілих, яких використовували для заняття жебрацтвом, проаналізовано характерні особливості жертв аналізованого злочину.

Встановлено, що в абсолютній більшості випадків малолітніх дітей для заняття жебрацтвом використовували їхні батьки – матері (81%) та батьки (3%). Серед інших осіб, винних у цьому злочині, – бабусі дітей (9%), співмешканці їхніх матері чи батька (4%), тітки (дядьки), які замінювали дитині батьків (3%).

З'ясовано детермінанти використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом та запропоновано перспективні заходи запобігання таким посяганням.

Ключові слова: злочини проти волі, честі та гідності особи, використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, особа злочинця, жертва злочину, запобігання злочинам.

The article based on an analysis of available empirical data develops criminological profile of using a young child for begging (art. 150-1 of the Criminal Code of Ukraine) and suggests prospective directions to prevent such encroachments.

It was found that among the crimes against freedom, honor and dignity of a person the use of a young child for begging ranks third in the total number of reported cases (after unlawful imprisonment or kidnapping and trafficking in human beings). It is established that for the period from 2013 to 2019, 139 cases of use of a young child for begging were recorded. In 2013, the prosecutor's office accounted for 41 cases of young child use for begging, in 2014, 53 cases were registered, in 2015 – 12, in 2016 – 14, in 2017 – 5, in 2018 – 7, in 2019 – 7.

It is established that the leaders in the number of registered cases of use of a young child for begging are Kyiv and Transcarpathian region.

The social-demographic, criminal-legal and moral-psychological traits of 100 persons convicted of the crime under consideration are analyzed. A criminological portrait of an offender using a young child for begging has been developed: it is a woman (93%) without criminal record (90%), a citizen of Ukraine (95%), a Roma (50.7%), aged 30–39 (43.5%), without any education (43.1%), not working anywhere (100%), not married (79%), which has such negative traits as self-interest, selfishness, unwillingness to work, irresponsibility, shortsightedness, backwardness, narrowness and limited views and attitudes, as well as entrepreneurship, the ability to persuade others, etc.

By summarizing the data on the 120 young victims who were used for begging, the characteristics of the victims of the crime were analyzed.

It was found that in the vast majority of cases, young children were used by their parents – mothers (81%) and fathers (3%). Other perpetrators of this crime are grandmothers of children (9%), cohabitants of their mothers or fathers (4%), aunts (uncles) who replaced their parents' children (3%).

The determinants of the use of a young child for begging have been identified and prospective measures have been proposed to prevent such encroachments.

Key words: crimes against freedom, honor and dignity of a person, use of a young child for begging, person of the offender, victim of crime, crime prevention.

Досягнення вагомих результатів у справі запобігання злочинам неможливе без глибокого та всебічного дослідження їх кримінологічних особливостей. Не є винятком й використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, відповідальність за яке встановлена у ст. 150-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Кримінологічні аспекти використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом розглядалися А.В. Дан, Г.В. Дан, І.В. Дегтярєвою, І.І. Максимів, С.О. Розкошин-

ською та іншими науковцями. Однак окремі питання цієї проблематики все ж не є достатньо дослідженими.

Мета статті – на підставі аналізу доступної емпіричної бази розробити кримінологічну характеристику використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом та запропонувати перспективні напрями запобігання таким посяганням.

Серед злочинів проти волі, честі та гідності особи використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом

за загальною чисельністю зареєстрованих випадків посягає третє місце (після незаконного позбавлення волі або викрадення людини та торгівлі людьми). За 2013 рік органами прокуратури обліковано 41 випадок використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, у 2014 зареєстровано 53, у 2015 – 12, у 2016 – 14, у 2017 – 5, у 2018 – 7, у 2019 – 7 таких злочинів [1]. Таким чином, за період з 2013 по 2019 рік обліковано 139 випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом.

Як бачимо, найбільшу кількість розглядуваних злочинів зафіксовано у 2014 р., а вже наступного року відбулося різке падіння відповідного показника. Хвилеподібні коливання, що мали місце у 2015–2019 рр., у кількісному виразі є порівняно незначними і, на наш погляд, не дозволяють робити об'єктивні висновки про тенденції у динаміці аналізованих посягань у вказаний період.

Разом із тим пояснення потребує різке падіння чисельності зареєстрованих випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, що відбулося у 2015 р. Г.В. Дан вважає, що раціонального пояснення зменшенню кількості вказаних діянь немає, однак припускає, що таке зниження певною мірою пояснюється недоліками проведеною у 2015 р. реформи правоохоронних органів, підкреслює, що «невиважені кроки з реформування органів внутрішніх справ призвели до відтоку значної кількості професіоналів, у тому числі і з підрозділів кримінальної міліції у справах дітей. Це позначилося на ефективності виявлення та розкриття злочинів такої категорії» [2]. На наше переконання, різке зниження чисельності зареєстрованих випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, яке відбулося у 2015 р., пов'язане не з реальним зниженням кількості зазначених посягань, а із зменшенням уваги, що приділяється протидії вказаним діянням останніми роками.

Наведені вище показники варто порівняти з показниками, які ілюструють результативність досудового розслідування відповідних кримінальних проваджень. Якщо у 2013 р. з обвинувальним актом до суду направлено 34 кримінальні провадження про використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, то у 2014 – 49, у 2015 – 8, у 2016 – 8, у 2017 – 4, у 2018 – 5, у 2019 – 4 таких проваджень [1]. Таким чином, можна зробити висновок про доволі високий рівень розкриття вказаних злочинів, що пов'язано передовсім із специфікою даного діяння, розслідуванням його за «гарячими слідами» після затримання особи, яка використовувала малолітню дитину для заняття жебрацтвом.

Варто проаналізувати також особливості територіальної поширеності розглядуваного злочину. Вивчення єдиних звітів про кримінальні правопорушення за 2013–2019 рр., доступних на сайтах прокуратур областей та м. Києва, дозволяє стверджувати, що найбільше таких посягань зафіксовано у м. Києві (41), Закарпатській (34), Одеській (10) та Дніпропетровській (7) областях. Поодинокі випадки розглядуваного діяння обліковано у Вінницькій (1), Волинській (3), Донецькій (4), Житомирській (1), Запорізькій (2), Івано-Франківській (1), Київській (1), Миколаївській (1), Сумській (2) та Харківській (1) областях. Жодного випадку використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом за вказаний період не зафіксовано у Кіровоградській, Луганській, Львівській, Полтавській, Рівненській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій, Черкаській, Чернівецькій, Чернігівській областях. Як бачимо, лідерами за кількістю зареєстрованих випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом є м. Київ та Закарпатська область. Аналізуючи відповідний стан речей, передовсім зазначимо, що столиця, як відомо, є містом з найбільш складною криміногенною обстановкою в Україні. Крім того, варто мати на увазі, що Київ, з огляду на вищий, ніж в інших регіонах, рівень життя, традиційно приваблює тих, хто займається жебра-

цтвом, зокрема осіб ромської національності [3]. Що ж стосується Закарпаття, то цей регіон є місцем компактного проживання циганського населення, що й пояснює факт поширеності цього злочину у вказаній області. При цьому є підстави для висновку, що саме у Закарпатській області, а не в Києві, розглядуваний злочин вчиняється найчастіше. Справа в тому, що абсолютна більшість таких посягань (37 з 41) зафіксована у Києві в 2014 р. (пов'язано це, вочевидь, з проведенням тоді численних рейдів, спрямованих на припинення таких діянь). В інші роки чисельність зареєстрованих посягань була невеликою: у 2013 р. обліковано 2 випадки використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, у 2016 та 2019 рр. – всього по одному випадку, у 2015, 2017 і 2018 рр. – жодного випадку [4]. Натомість у Закарпатській області вказаний злочин реєстрували щороку: у 2013 р. – 11, у 2014 – 4, у 2015 – 6, у 2016 – 8, у 2017 – 3, у 2018 – 1, у 2019 – 1 випадок використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом [5]. Зауважимо, що Закарпатська область – єдина в Україні, де вказаний злочин потрапляв до офіційної статистичної звітності щороку.

Значна частина випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, вочевидь, залишається латентною. Аналіз емпіричної бази засвідчує, що у всіх вивчених випадках відповідне кримінальне провадження відкривалося у зв'язку із затриманням особи, яка використовувала малолітню дитину для заняття жебрацтвом. Таке затримання мало місце завдяки патрулюванню правоохоронцями вулиць населених пунктів, а також завдяки проведенню ними спеціальних рейдів, спрямованих на виявлення відповідних фактів. Повторимось: зменшення уваги, що приділяється протидії вказаним посяганням, не може не позначитися на кількості зареєстрованих випадків вчинення даного злочину.

Потерпілі від розглядуваного посягання малолітні діти в силу ряду причин (зокрема, з огляду на свій вік, а також зважаючи на те, що суб'єктами цього діяння здебільшого є їхні батьки) не повідомляють про факт вчинення стосовно них даного злочину. Так само не зафіксовано нами випадків повідомлення у правоохоронні органи про вчинення цього злочину з боку родичів дитини чи, скажімо, перехожих, до яких звертались з проханням подати милостиню.

Крім того, варто мати на увазі, що кримінальна відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом настає у разі систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. Проведене автором дослідження засвідчує, що правоохоронні органи та суди нерідко формально ставляться до встановлення наявності ознаки систематичності. Водночас цілком очевидно, що законодавча вимога систематичності заняття такою діяльністю не може не позначитися на тому, що частина відповідних посягань залишається латентною.

Аналіз емпіричної бази дозволяє припустити, що найвищий рівень латентності використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом характерний для невеликих населених пунктів, зокрема для сільської місцевості та невеликих міст. Здійснене автором опитування 400 респондентів з числа мешканців Закарпатської та Львівської областей засвідчило, що випадки використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом у вказаних населених пунктах не є рідкісними, однак, як показує вивчення емпіричної бази, часто вони не знаходять належного реагування з боку компетентних органів.

На підставі вивчення матеріалів 50 кримінальних проваджень про використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, розглянутих судами України за період з 2010 по 2019 рік, а також 100 обвинувальних вироків, доступних в Єдиному державному реєстрі судових рішень, проаналізуємо характерні особливості особи

злочинця, що вчиняє вказаний злочин. Всього автором узагальнено дані, які стосуються 100 осіб, засуджених за діяння, передбачене ст. 150-1 КК України.

Охарактеризуємо спершу *соціально-демографічні ознаки* особи такого злочинця.

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що 93% осіб, які вчинили розглядуваний злочин, є особами жіночої статі (в абсолютній більшості – матерями дітей, яких вони використовували для жебракування). Особи чоловічої статі, таким чином, аналізоване діяння вчиняють рідко (всього 7%). Подібні результати отримали й інші дослідники. Приміром, за інформацією А.В. Дан, серед засуджених за цей злочин виявилось лише 7,6% чоловіків [6, с. 143]. І.В. Дегтярьова наводить майже аналогічну цифру – 8% [7].

Дані про вік засуджених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом вдалося отримати лише стосовно 62 осіб. У процентному відношенні їхній вік розподілився таким чином: до 18 років – 0%, від 18 до 24 років – 4 особи (6,5%), 25–29 років – 12 осіб (19,4%), 30–39 років – 27 осіб (43,5%), 40–49 років – 14 осіб (22,6%), старше 50 років – 5 осіб (8%). Таким чином, найчастіше розглядуваний злочин вчиняють особи у віці 30–39 років. П'ятеро осіб, старших за 50 років, – бабусі онуків, які використовували їх для заняття жебрацтвом. Подібні дані отримали й інші дослідники. Так, А.В. Дан вказує, що 42,9% осіб скоїли дане діяння у віці від 30 до 40 років [6, с. 142]. За даними І.В. Дегтярьової, особи у віці від 25 до 35 років складають 74% від усіх засуджених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом [7].

Зауважимо, що абсолютна більшість розглядуваних осіб – здорові люди працездатного віку. Незадовільний стан здоров'я мали не більше 5–7%.

Інформація про освітній рівень засуджених за цей злочин, на жаль, далеко не завжди наявна в матеріалах кримінальних проваджень і в обвинувальних вироках. Відповідні дані вдалося отримати лише стосовно 65 засуджених. Поміж них найбільше тих, хто не мав жодної освіти – 28 осіб (43,1%). Майже стільки ж (26 осіб або 40%) – особи з неповною (базовою) середньою освітою. Лише дев'ятеро (13,8%) засуджених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом мали повну загальну середню освіту, а середню спеціальну – тільки двоє (3,1%). Таким чином, можемо констатувати вкрай низький рівень освіти осіб, засуджених за вказаний злочин. Значною мірою пов'язано це з тим, що чималу частину розглядуваних посягань вчиняють особи ромської національності, для яких низький рівень освіти є характерним. Так, за даними Інституту соціальних досліджень України, близько 50% ромських дітей регулярно не відвідують школу, початкову освіту отримують лише 20–30% дітей-ромів. Середній вік, у якому ромські діти залишають навчальні заклади – 10–11 років. Як правило, до цього часу вони не встигають навчитися найелементарнішого – читати й писати [8]. Вважаємо, що низький рівень освіти осіб, які вчиняють розглядуваний злочин, багато в чому пояснює примітивність їхніх поглядів та життєвих установок.

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що всі 100 засуджених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом ніде не працювали. Одна із засуджених була пенсіонеркою. Разом з тим деякі інші дослідники вказують на невеликий відсоток осіб, котрі складають виняток із загальної правила. Так, за інформацією А.В. Дан, працювали 1,7% осіб, засуджених за цей злочин [6, с. 145]. Зазначимо, що у кількох вироках дійсно зазначено, що на момент судового розгляду обвинувачені були працевлаштованими. Однак ретельний аналіз відповідних документів засвідчує, що вказані особи, прагнучи довести, що стають на шлях виправлення, влаштувалися на роботу вже після вчинення ними аналізованого діяння. Таким чином,

тотальна незайнятість є ще однією характерною рисою осіб, які вчиняють розглядуваний злочин.

Засуджені за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом майже однотайно нарікали на скрутне матеріальне становище, яке й спонукало їх до таких дій. В абсолютній більшості випадків єдиним доходом таких осіб були соціальні виплати на дітей, яких, за запевненнями винних у даному злочині, не вистачало. В ряді випадків матері з певних причин не отримували й вказаної допомоги. Так, наприклад, Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області встановив, що багатодітна М. не зареєструвала факт народження дитини в органах РАЦС у встановлені для цього законом строки, що призвело до неможливості отримання свідоцтва про народження дитини, а в подальшому позбавило її можливості отримувати соціальну допомогу по догляду за дитиною віком до трьох років [9].

Зауважимо також, що деякі із розглядуваних осіб до вчинення даного злочину певний час жебракували самотійно, однак, зрозумівши, що у разі наявності дитини можна отримати удвічі, а то й втричі, більшу милостиню, зважувались на втягнення їх у відповідну діяльність.

Поміж засуджених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом 21% перебували в офіційних чи фактичних шлюбних відносинах, 79% у шлюбі не перебували. Таким чином, абсолютна більшість розглядуваних осіб на момент цього злочину були самотніми матерями. Аналіз емпіричної бази доводить, що перебування у шлюбі далеко не завжди є сприятливим фактором. Для прикладу, багатодітна мати скаржилася суду, що «вона знаходиться у відпустці по догляду за дитиною до трьох років, в неї на утриманні три малолітніх дитини, вона не має змоги працювати, оскільки найменшій дитині 8 місяців. Чоловік забрав у неї картку, на яку перераховується допомога по догляду за дитиною, ніяких коштів на її особисті потреби не дає, через що у них в сім'ї напружені стосунки. Вона була вимушена просити у сторонніх осіб гроші та інші матеріальні цінності, використовуючи своїх дітей» [10]. В одному з вивчених автором випадків розглядуваний злочин вчинено на фоні фізичного домашнього насильства: Богодухівський районний суд Харківської області засудив чоловіка, який із застосуванням фізичного та психічного насильства примушував свою співмешканку разом із малолітнім сином одягати старий ношений одяг з метою виклику співчуття у сторонніх людей та займатися жебракуванням [11].

Звертає на себе увагу той факт, що серед засуджених за розглядуваний злочин немало (41%) багатодітних матерів. В деяких із них на утриманні перебувало шестеро і навіть восьмеро дітей. Є підстави стверджувати, що окремі з них народжували дітей задля отримання соціальної допомоги. Зауважимо також, що 7% засуджених за цей злочин жінок на момент судового розгляду знову були вагітними.

Лише п'ятеро із ста засуджених за розглядуваний злочин не були громадянами України: двоє мали громадянство Російської Федерації, двоє – громадянство Республіки Узбекистан. Ще одна засуджена була особою без громадянства.

Чималий інтерес становить також аналіз національного складу осіб, котрі використовували малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. Відповідну інформацію вдалося отримати стосовно 69 засуджених за цей злочин. Найбільше серед них виявилось ромів – 35 (50,7%), тоді як українців – лише 26 (37,7%). Представниками інших національностей були 8 (11,6%) засуджених за розглядуване посягання (поміж них троє росіянок, а також грузинка, румунка, таджичка, угорка, узбечка). Варто також зауважити, що реальна частка ромів серед досліджуваної категорії осіб може виявитись ще більшою, оскільки в процесуальних документах іноді містяться суперечливі відомості з цього приводу (для прикладу, у вирокі

національність обвинуваченої визначена як українка, однак свідки одногослоно називали її циганкою).

Переважає більшість (71%) осіб, котрі вчинили даний злочин, проживали у містах (в тому числі й без реєстрації). Мешканцями сіл та селищ міського типу були 25 осіб. Кілька осіб не мали постійного місця проживання. Той факт, що більшість засуджених за аналізоване діяння проживали в містах, не дивує, адже проживання в селі, навіть у разі відсутності інших джерел доходів, дозволяє забезпечити елементарні потреби бодай у харчуванні (звісно, якщо людина готова працювати у сільському господарстві).

Проаналізуємо також *кримінально-правові ознаки* осіб, які використовували малолітню дитину для заняття жебрацтвом.

Зазначимо, що за ч. 1 ст. 150-1 КК України засуджено 77 осіб, за ч. 2 цієї статті – 23 особи, за ч. 3 – жодної.

Вивчення емпіричної бази засвідчує відсутність у судовій практиці таких кваліфікуючих та особливо кваліфікуючих ознак даного злочину як вчинення його за попередньою змовою групою осіб, вчинення його організованою групою, а також спричинення такими діями дитині середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень. Лише один раз трапилась така кваліфікуюча ознака як використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, пов'язане із застосуванням насильства чи погрозою його застосування.

Для вказаного злочину характерний корисливий мотив, який, як правило, пов'язаний із скрутним матеріальним становищем винної особи. Саме матеріальною скрутою майже одностайно пояснювали свою поведінку засуджені за розглядуване діяння. Таким чином, приміром, мотивувала свій вчинок 49-річна Р.: «Ми з чоловіком ніде не працюємо. На життя заробляємо тим, що у нас є гужова підвода та коні, збираємо металобрухт і возимо сміття. Для того, аби якось прожити і прогодувати дітей, деколи доводиться просити гроші та продукти харчування в населених пунктах Мукачівського району» [12].

Варто зауважити, що окремі визнані винними у цьому злочині особи свою поведінку пояснювали іншими чинниками. Так, наприклад, багатодітна циганка, засуджена Торезьким міським судом Донецької області, запевняла, що жебракування та залучення дітей до цієї діяльності є циганською національною традицією [13].

Абсолютна більшість осіб на момент вчинення ними цього злочину не страждали на психічні розлади. У двох засуджених судово-психіатрична експертиза констатувала наявність легкої розумової відсталості, котра не виключала їхню здатність усвідомлювати свої діяння та керувати ними.

У жодному з вивчених автором випадків вказаний злочин не було вчинено у співучасті. Однак даний факт, зрозуміло, не виключає такої можливості.

Серед осіб, засуджених за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, непогашену або незняту судимість мали лише 10%. Поміж раніше засуджених шестеро мали одну судимість, троє – дві, один – чотири судимості. Попередні судимості в більшості випадків отримані за розглядуване діяння, а також за такий однорідний злочин як втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України). І лише двоє осіб раніше засуджені за інші злочини – крадіжку, грабіж, а також за незаконне виробництво, виготовлення, придбання, зберігання, перевезення чи пересилання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів без мети збуту. Таким чином, для розглядуваного посягання характерний спеціальний рецидив, що слід вважати ще однією кримінологічною особливістю аналізованого злочину.

Покарання у виді обмеження волі призначено 13 особам, засудженим за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Суди призначали цей вид покарання на такі строки: 1 рік – 7 особам, 1 рік 6 місяців – 1 особі,

2 роки – 5 особам. Варто підкреслити, що у 7 з 13 випадків суд не мав права призначити даний вид покарання, адже ч. 3 ст. 61 КК України прямо забороняє застосовувати обмеження волі, зокрема, до вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до 14 років (саме таким особам суд і призначив цей вид покарання).

Покарання у виді позбавлення волі на певний строк призначено 83 особам. Суди призначали цей вид покарання на такі строки: 1 рік – 39 особам, 1 рік 6 місяців – 2 особам, 2 роки – 17 особам, 3 роки – 20 особам, 3 роки 2 місяці – 1 особі, 3 роки 3 місяці – 1 особі, 4 роки – 3 особам. Таким чином, суди віддають перевагу нетривалим строкам покарання у виді позбавлення волі (варто звернути увагу на те, що максимальне покарання, передбачене санкцією ч. 2 ст. 150-1 КК України, – вісім років позбавлення волі).

У п'яти випадках суд призначив більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. При цьому в одному з цих випадків відповідне рішення зрозуміти складно, оскільки суд, застосувавши ст. 69 КК України, призначив жінці, визнаній винною у вчиненні діяння, передбаченого ч. 2 ст. 150-1, покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки 2 місяці (нагадаємо, що мінімальний строк цього покарання, встановлений у даній санкції, – 3 роки), а потім вказав, що звільняє засуджену від відбування покарання з випробуванням на підставі ст.ст. 69 та 79 КК України [14]. У чотирьох інших випадках суд, застосувавши ст. 69 КК України, призначив двом особам покарання у виді штрафу, двом іншим – громадські роботи. Призначення штрафу за цей злочин навряд чи можна визнати обґрунтованим, оскільки суди, які призначили дане покарання, перед тим встановили, що винні у використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом перебували у скрутному матеріальному становищі, у зв'язку з чим й вчинили зазначене діяння [15; 16]. Що ж стосується покарання у виді громадських робіт, то його призначення видається цілком виправданим.

Необхідно зазначити, що до реального відбування покарання засуджені тільки 8 (!) осіб, які визнані винними у використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Таким чином, 92 особи були звільнені від відбування призначеного їм за цей злочин покарання. Серед цих осіб 83 особи звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України), 8 осіб – вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до семи років, звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 79 КК України), 1 особа звільнена від відбування покарання на підставі закону України про амністію. Зауважимо, що ст. 75 КК України застосовується навіть до тих, хто вже вчиняв цей злочин і раніше був звільнений від відбування покарання з випробуванням [17].

Насамкінець зупинимось на *морально-психологічних рисах* осіб, які використовують малолітню дитину для заняття жебрацтвом.

Призначаючи покарання, суд врахував наявність позитивної характеристики щодо 31 засудженого, середньої (задовільної) – щодо 39, негативної – щодо 7; ще стосовно 23 осіб про наявність відповідної характеристики у вироках не згадувалось.

Необхідно підкреслити, що 99 із 100 осіб, засуджених за цей злочин, свою вину повністю визнали і щиро розкались. Ще одна особа вину у пред'явленому обвинуваченні визнала частково та пояснила, що «дійсно вона ходила по автобусах на автостанції міста Умані і просила в людей, щоб допомогли хто чим може. Малолітніх дітей їй не було з ким залишити, тому вона брала їх із собою, але дітей вона не змушувала просити» [18]. В ряді випадків засуджені запевняли, що не знали про кримінально караний характер своїх дій, у зв'язку з чим обіцяли надалі не повторювати їх. Таким чином, не можна не відзначити той факт, що для осіб, котрі вчиняють розглядуване діяння,

загалом характерне критичне ставлення до своєї протиправної поведінки. Разом з тим не можна ігнорувати й того факту, що аналогічне реагування притаманне також особам, раніше засудженим за даний та однорідні злочини, що, зрозуміло, схиляє до скептичного сприйняття таких заяв.

Розглядуване діяння у жодному випадку не було вчинене у стані сп'яніння. Водночас в одному з кримінальних проваджень містилися дані про те, що засуджена за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом лікувалася від алкоголізму. Ще один винний у вчиненні вказаного діяння перебував на диспансерному обліку в лікаря-нарколога у зв'язку із вживанням токсичних речовин. Натомість А.В. Дан стверджує, що систематично зловживають алкоголем 7,6% осіб, засуджених за цей злочин [6, с. 150].

Аналіз емпіричної бази дозволяє стверджувати, що для розглядуваної категорії осіб характерні такі морально-психологічні риси, як прагнення до забезпечення власного благополуччя будь-якою ціною, в тому числі шляхом використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, егоїзм, небажання працювати, безвідповідальність, недалекоглядність, відсталість, вузькість та обмеженість поглядів і життєвих установок, а також підприємливість, вміння переконувати інших тощо.

На підставі викладеного можемо розробити *кримінологічний портрет особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом*: це раніше не судима (90%) жінка (93%), громадянка України (95%), ромської національності (50,7%), у віці 30–39 років (43,5%), без будь-якої освіти (43,1%), що ніде не працює (100%), не перебуває у шлюбі (79%), якій притаманні такі негативні риси, як користоловство, егоїзм, небажання працювати, недалекоглядність, відсталість, вузькість та обмеженість поглядів і життєвих установок, а також підприємливість, вміння переконувати інших.

Розглянемо також характерні особливості жертв аналізованого злочину. Автором узагальнено дані, що стосуються 120 малолітніх потерпілих, яких використовували для заняття жебрацтвом.

В абсолютній більшості випадків для жебракування використовують одну малолітню дитину, значно рідше (близько 10%) – одразу кількох (найбільше – трьох).

Серед жертв вказаного посягання кількість осіб чоловічої та жіночої статі є майже однаковою – 49,2% та 50,8% відповідно. Автором не виявлено жодного випадку, коли б особи, які використовували малолітню дитину для заняття жебрацтвом, зв'язали при цьому на її статі.

Дані про вік потерпілих від використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом вдалося отримати лише стосовно 74 осіб. Розподіл жертв розглядуваного злочину залежно від їхнього віку виглядає таким чином: до 1 року – 9,5%, від 1 до 3 років – 21,6%, від 3 до 7 років – 37,8%, від 7 до 10 років – 23%, від 10 до 14 років – 8,1%. Таким чином, більшість жертв даного злочину припадає на вікову категорію 3–7 років.

Вік потерпілої від даного злочину малолітньої дитини прямо пов'язаний зі способом використання її для заняття жебрацтвом. Якщо найменших дітей використовували ігноруючи їхню волю (як правило, тримаючи їх на руках), то старших доводилось для цього здебільшого умовляти, обіцяючи їм, для прикладу, придбати солодощі. Так, наприклад, Кіровський районний суд м. Дніпропетровська (нині – м. Дніпро) встановив, що Н. вмовила свого 7-річного сина співати у приміських електричках пісні й просити у пасажирів гроші. На отримані гроші Н. обіцяла придбати синові морозиво й шоколад. Зацікавивши хлопчика отриманням матеріальної вигоди, мати зуміла схилити його до систематичного заняття жебрацтвом [19]. В окремих випадках жебракувати дітей примушували. Приміром, Ясинуватський міськрайонний суд Донецької

області вказав, що жінка «словесно примушувала малолітню онучку звертатися до сторонніх громадян з проханнями та випрошуваннями про передачу грошових засобів або інших матеріальних цінностей» [20].

У спеціальній літературі стверджується, що для заняття жебрацтвом винні досить часто використовують малолітніх із вродженими фізичними чи психічними вадами, які мають зовнішній прояв (зокрема, дітей, в яких відсутні певні частини тіла (рука, нога, фаланги пальців) або хворих на синдром Дауна) [21, с. 24]. Однак здійснений нами аналіз емпіричної бази не підтверджує цього висновку. Лише двоє потерпілих від розглядуваного діяння були інвалідами, які не могли самостійно пересуватись (пересувались на інвалідному візку). Інші жертви даного злочину виражених вад здоров'я не мали. Розрахунок винних робився не на фізичні вади дітей, а на сам по собі малолітній вік, який і мав викликати милосердя перехожих.

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що в переважній більшості випадків для того, аби розчулити перехожих та викликати їхнє співчуття, достатньо було самого факту, що гроші чи продукти харчування просить дитина. І лише в окремих випадках з цією метою використовувались «допоміжні» засоби (приміром, документи про хворобу дитини).

В абсолютній більшості випадків малолітніх дітей для заняття жебрацтвом використовували їхні батьки – матері (81%) та батьки (3%). Серед інших осіб, винних у цьому злочині, – бабусі дітей (9%), співмешканці їхніх матері чи батька (4%), тітки (дядьки), які замінювали дитині батьків (3%).

Вивчення емпіричної бази засвідчує, що, використовуючи малолітню дитину для заняття жебрацтвом, вказані особи, як правило, перебувають поряд з дитиною. В кількох проаналізованих випадках діти жебракували самостійно, а їхні дії контролювалися дорослими на відстані.

Жертв розглядуваного злочину використовували для заняття жебрацтвом протягом різного часу: 1 день – 10,8%, від 1 до 3 днів – 10,8%, від 3 до 7 днів – 5%, від 7 днів до 1 місяця – 15%, від 1 до 3 місяців – 32,5%, від 3 до 6 місяців – 13,3%, від 6 місяців до 1 року – 8,3%, понад 1 рік – 4,2%. Максимальний період, упродовж якого дитину використовували для заняття жебрацтвом, – понад 2 роки [22]. Періодичність, з якою малолітніх використовували для жебракування, була різною: одних дітей залучали до вказаної діяльності кілька разів на тиждень (або на місяць), інших – щодня. Як видається, сам факт тривалого й систематичного використання малолітньої дитини для жебракування свідчить про системні недоліки у роботі правоохоронних органів та соціальних служб.

Аналіз емпіричної бази засвідчує, що 3,3% малолітніх дітей використовували для заняття жебрацтвом у Києві, 32,5% – в обласних центрах, 44,2% – в містах обласного значення і районних центрах, 7,5% – в селищах міського типу, 12,5% – в селах. Винні далеко не завжди використовували малолітніх за місцем їхнього проживання. Критерієм при виборі відповідного населеного пункту, як правило, була потенційна можливість отримати в ньому більшу милостиню. Разом з тим в окремих випадках при виборі населеного пункту до уваги бралися інші міркування. Так, наприклад, мешканка Мукачєва пояснила, що жебракувала тільки в смт. Великий Березний, коли приїжджала туди до своїх родичів, оскільки жебракувати в рідному місті соромилась, не бажаючи бути впізнаною знайомими [23].

Чималий інтерес становлять також конкретні локації, в яких дітей використовували для заняття жебрацтвом. Найпоширенішим місцем вчинення вказаного злочину виявились привокзальні площі, залізничні вокзали та автостанції (29,2%). Серед інших місць – церкви (16,7%), ринки (15,8%), вулиці населених пунктів (14,2%), жиллові будинки (10%), торгові центри і магазини (7,5%),

метрополітен і підземні переходи (5,8%), електрички (0,8%). В ряді випадків дітей використовували для заняття жебрацтвом у різних місцях.

Варто зауважити, що в абсолютній більшості випадків використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом приносило винним мізерні кошти (як правило, не більше кількох десятків гривень за один день; лише в кількох випадках зібрана милостиня становила кількості гривень). Окрім грошей такі особи випрошували й отримували від перехожих продукти харчування та одяг.

Детермінанти розглядуваних посягань, на наш погляд, можна класифікувати на соціально-економічні, морально-психологічні, правові та організаційно-управлінські. До соціально-економічних детермінант відносимо довготривалу економічну кризу в Україні та пов'язані з нею безробіття і бідність. До морально-психологічних детермінант слід віднести глибоку деформацію суспільної моралі та девальвацію загальнолюдських цінностей, прагнення до збагачення будь-якою ціною, кризу інституту сім'ї. Правовими детермінантами є недоліки кримінального законодавства, що встановлює відповідальність за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. До організаційно-управлінських детермінант слід віднести недоліки в роботі соціальних служб та правоохоронних органів.

На окремих із окреслених детермінантів варто зупинитися детальніше.

Як відомо, за часткою ВВП на душу населення Україна є найбільш бідною країною в Європі. За даними Державної служби статистики, за межею бідності живуть 33,9% громадян України [24]. Народження дитини суттєво впливає на матеріальне становище сім'ї. Найскладніше, зрозуміло, доводиться багатодітним сім'ям та самотнім матерям. Державна допомога сім'ям з дітьми залишається недостатньою. За даними соціологів, 53% домогосподарств з двома дітьми, 65% з трьома і 97% з чотирма дітьми перебувають за межею фактичної грошової бідності [25]. Водночас окремі із батьків, які стали фігурантами проаналізованих автором кримінальних проваджень, народжували дітей саме для отримання цієї допомоги, оскільки не бажали працювати.

Важливу роль у детермінації розглядуваних посягань відіграє моральна деградація частини українського суспільства, яка пов'язана з неоднозначними перетвореннями в економічній, політичній, культурній та інших сферах, із соціальною нерівністю та несправедливістю, бідністю, відсутністю життєвих перспектив, кризою освіти та культури тощо.

Окремо варто зупинитися на правових детермінантах використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. Необхідно підкреслити, що ст. 150-1 КК України, яка встановлює відповідальність за вказане діяння, містить низку недоліків. Варто погодитись з М.І. Хавронюком та Д.О. Калмиком, які, серед іншого, наголошують, що доповнення в 2009 р. КК України ст. 150-1 не лише не вирішило багатьох проблем у сфері боротьби із суспільно небезпечним використанням дітей для жебракування, а й створило низку нових. Досі немає відповіді на такі запитання: 1) у чому полягає різниця між «втягненням» дитини у заняття жебрацтвом та її «використанням» для заняття жебрацтвом і чим відрізняється використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК) від втягнення малолітніх у заняття жебрацтвом (ч. 2 ст. 304 КК)?; 2) як правильно кваліфікувати дії особи, яка спочатку «втягувала», а потім її «використовувала» малолітню дитину для заняття жебрацтвом?; 3) чому статті 150-1 і 304 КК містяться в різних розділах Особливої частини КК України?; 4) чому потерпілим від злочину, передбаченого ст. 304 КК, може бути як неповнолітній, так і малолітній, а потерпілим від злочину, передбаченого ст. 150-1 КК – лише малолітній?; 5) чому в ст. 304 КК вчинення злочину «батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником,

або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього», є кваліфікуючою ознакою, яка значно підвищує кримінальну караність вчиненого, а в ст. 150-1 КК ця ознака є конструктивною, а за вчинення цього злочину «батьками або особами, які їх заміняють» передбачено значно м'якше покарання, ніж за його вчинення «щодо чужої малолітньої дитини»?; 6) як таке може бути, що втягнення малолітнього батьками або особами, які їх заміняють, у жебракування (за певних умов – готування до використання його для жебрацтва) карається позбавленням волі на строк від чотирьох до десяти років (ч. 2 ст. 304 КК), а безпосереднє використання зазначеними особами малолітньої дитини для заняття жебрацтвом – лише обмеженням волі на строк до 3 років або позбавленням волі на той самий строк (ч. 1 ст. 150-1 КК)? [26, с. 46].

Крім того, необхідно звернути увагу на те, що у санкціях ч. 1 і ч. 2 ст. 150-1 КК України обмеження волі є єдиним альтернативним позбавленням волі на певний строк покаранням. Оскільки розглядуване діяння найчастіше вчиняють жінки, які мають дітей віком до 14 років (до них, нагадаємо, обмеження волі заборонено застосовувати), на практиці це призводить до того, що суди призначають таким особам покарання у виді позбавлення волі на певний строк, а потім звільняють їх від його відбування з випробуванням (як зазначалося вище, така практика є фактично тотальною).

У системі детермінант використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом необхідно виокремити недоліки в роботі соціальних служб, котрі не завжди вчасно виявляють неблагополучні сім'ї, не реагують належним чином на різного роду проблемні ситуації, які сигналізують про імовірність вчинення батьками або особами, які їх заміняють, розглядуваного посягання.

Попри те, що саме працівникам правоохоронних органів слід завдячувати за припинення аналізованих діянь, їхня робота у даному напрямку не завжди є достатньою, про що, зокрема, свідчать згадувані вище різкі коливання показників розглядуваного злочину. Крім того, дослідники констатують, що «правозастосовна практика нерідко стикається із суттєвими труднощами при вирішенні питань доказування обставин використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом, в окремих випадках приймаються недостатньо обґрунтовані рішення щодо проведення низки слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій» [27, с. 6–7].

Серед ключових заходів запобігання використанню малолітніх дітей для заняття жебрацтвом можна виокремити наступні:

- 1) потрібно істотно покращити рівень добробуту населення, мінімізувати бідність та зменшити розшарування суспільства за рівнем доходів, створити сприятливі умови для всебічного розвитку особистості;
- 2) необхідно сформувати чіткі орієнтири моральності та духовного розвитку, припинити девальвацію загальнолюдських цінностей, підвищувати рівень культури та освіти;
- 3) потрібно забезпечити широке інформування населення (насамперед осіб ромської національності) про настання кримінальної відповідальності за використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом;
- 4) слід вирішити питання високої навантаженості соціальних служб, браку кваліфікованих кадрів та належного їх технічного і методичного забезпечення, а також посилити координацію соціальних служб;
- 5) необхідно посилити роботу правоохоронних органів, спрямовану на виявлення осіб, схильних до використання дітей для жебракування, і своєчасно запобігати таким злочинам (зокрема, шляхом проведення профілактичних бесід, надання конкретної допомоги);
- 6) потрібно своєчасно припиняти випадки використання малолітніх дітей для заняття жебрацтвом. З цієї метою варто регулярно проводити спеціальні рейди;

7) необхідно удосконалити законодавство про кримінальну відповідальність за використання дитини для заняття жебрацтвом, усунувши вказані вище недоліки. Видається, варто погодитись з М.І. Хавронюком та Д.О. Калмиківим, які вказують, що проблему законодавчого забезпечення протидії втягненню і використанню дітей у жебрацтво слід вирішувати шляхом удосконалення ст. 304 КК України, тоді як ст. 150-1 з кримінального закону доцільно вилучити [26, с. 47];

8) необхідно забезпечити невідворотність покарання за вчинення розглядуваного діяння. Варіантом вирішення цієї проблеми, на наш погляд, може бути перегляд санкцій

ст. 150-1 (чи удосконаленої ст. 304) КК України на предмет їх доповнення покараннями, альтернативними позбавленню волі на певний строк. Перспективним, зокрема, видається, передбачення у них покарання у виді громадських робіт, що дозволить зменшити фактично тотальну практику звільнення засуджених від відбування призначеного їм покарання.

Автор переконаний, що лише врахування окреслених кримінологічних особливостей розглядуваного діяння, а також усунення негативного впливу проаналізованих вище детермінант, дозволить досягти вагомих результатів у справі запобігання таким посяганням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування за 2013–2019 рр. / Офіційний сайт Генеральної прокуратури України. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>
2. Дан Г.В. Стан тенденції злочинів, пов'язаних з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/9766/1/%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD.%20%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80.%20%D1%96%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%BA%D1%82_p208-213.pdf
3. Гудкова С. «Нашестя» ромів у Києві: що їх приваблює й як вирішувати проблему. *Obozrevatel*. 19 квітня 2018 р. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/nashestya-romiv-v-kiyev-scho-ih-privablyue-j-yak-virishuvati-problemu.htm>
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2019 рр. / Прокуратура м. Києва. URL: https://kyiv.gp.gov.ua/ua/documents.html?dir_id=113697&libid=
5. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2013–2019 рр. / Прокуратура Закарпатської обл. URL: https://zak.gp.gov.ua/ua/zakdoc.html?_m=publications&t=cat&id=114396
6. Дан А.В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що вчиняє злочин, пов'язаний з використанням малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2018. Вип. 47. С. 141–154.
7. Дегтярьова І.В. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що використовує малолітню дитину для заняття жебрацтвом. *Теорія і практика правознавства*. 2011. № 1. URL: <http://tlaw.nlu.edu.ua/article/viewFile/62734/58234>
8. Орлова О. Освіта ромів: вирватися із замкненого кола / Міжнародний фонд «Відродження». 19 січня 2015 р. URL: https://www.irf.ua/osvita_romiv_virvatisya_iz_zamknenogo_kola/
9. Архів Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської обл. за 2010 рік. Справа № 1-501/10.
10. Вирок Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської обл. від 22 грудня 2014 р. (справа № 216/7159/14-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/42792589>
11. Вирок Богодухівського районного суду Харківської обл. від 3 березня 2014 р. (справа № 613/23/14-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/37446083>
12. Архів Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської обл. за 2010 рік. Справа № 1-770/10.
13. Приговор Торезского городского суда Донецкой обл. от 12 июня 2012 г. (дело № 0549/1852/2012) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/24634019>
14. Вирок Хустського районного суду Закарпатської обл. від 20 жовтня 2010 р. (справа № 309/4465/15-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61475355>
15. Вирок Калуського міськрайонного суду Івано-Франківської обл. від 17 квітня 2013 р. (справа № 345/1439/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/30733210>
16. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської обл. від 18 жовтня 2013 р. (справа № 577/5074/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34577361>
17. Вирок Ковельського міськрайонного суду Волинської обл. від 22 листопада 2012 р. (справа № 0306/7064/2012) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/27973035>
18. Вирок Уманського міськрайонного суду Черкаської обл. від 6 грудня 2013 р. (справа № 705/2137/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/35915964>
19. Архів Кіровського районного суду м. Дніпропетровська за 2010 рік. Справа № 1-444/10.
20. Приговор Ясиноватского горрайонного суда Донецкой обл. от 7 августа 2012 г. (дело № 0555/204/2012) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/25612236>
21. Басиста І.В., Розкошинська С.О., Максимів Л.В. Особливості провадження освідування та огляду під час розслідування використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2 (12). С. 20–29.
22. Вирок Приморського районного суду м. Одеси від 4 березня 2013 р. (справа № 522/4505/13-к) / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/33828039>
23. Архів Великоберезнянського районного суду Закарпатської обл. за 2012 рік. Справа № 702/1590/12.
24. За даними Держстату, майже 34% українців живуть за межею бідності. *Zaxid.net*. 2 січня 2019 р. URL: https://zaxid.net/za_danimi_derzhstatu_mayzhe_34_ukrayintiv_zhivut_za_mezheyu_bidnosti_n1472988
25. Тільки грошей недостатньо. Як допомогти сім'ям з дітьми. *Commons*. 14 листопада 2019 р. URL: <https://commons.com.ua/uk/ne-lishe-groshi-ekspertki-pro-novi-viplati-na-ditej/>
26. Хавронюк М.І., Калмиків Д.О. Деякі питання удосконалення відповідальності за злочини проти волі дитини. *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 10 (134). С. 42–48.
27. Розкошинська С.О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2015. 282 с.